

Правові цінності Європейського Союзу

Пропонований посібник розроблено для студентів, які навчаються за спеціальністю 081 «Право».

Посібник містить викладення основних тем із курсу навчальної дисципліни «Правові цінності Європейського Союзу».

Розраховано на студентів, аспірантів, викладачів юридичних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами втілення правових цінностей ЄС у правозастосовну діяльність.

Міністерство освіти і науки України
Державний університет «Житомирська політехніка»

Вікторія Тичина

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2023

УДК 341.1:061.1ЄС
Т93

Рецензенти:

І. В. Яковюк, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

К. В. Катеринчук, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка»;

О. П. Рудницька, кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри права та публічного управління Житомирського державного університету імені Івана Франка

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Державного університету «Житомирська політехніка»
(протокол № 5 від 31 березня 2023 р.)*

Тичина Вікторія

Т93 **Правові цінності Європейського Союзу : навч. посіб. / Вікторія Тичина ; МОН України, Держ. ун-т «Житомир. політехніка». – Харків : Право, 2023. – 116 с.**

ISBN 978-966-998-534-7

Пропонований посібник розроблено для студентів, які навчаються за спеціальністю 081 «Право». Посібник містить викладення основних тем із курсу навчальної дисципліни «Правові цінності Європейського Союзу».

Розраховано на студентів, аспірантів, викладачів юридичних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами втілення правових цінностей ЄС у правозастосовну діяльність.

УДК 341.1:061.1ЄС

ISBN 978-966-998-534-7

© Тичина Вікторія, 2023

ЗМІСТ

Перелік основних скорочень	4
Передмова	7
Тема 1. Правові цінності Європейського Союзу та їхнє юридичне значення.....	8
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	16
Тема 2. Права людини як правова цінність Європейського Союзу.....	17
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	27
Тема 3. Верховенство права як найважливіша цінність сучасної демократичної держави	29
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	40
Тема 4. Демократичні основи Європейського Союзу	42
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	52
Тема 5. Толерантність як правова цінність Європейського Союзу	55
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	65
Тема 6. Плюралізм як цінність у праві Європейського Союзу.....	66
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	71
Тема 7. Людська гідність як цінність Європейського Союзу	73
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	80
Тема 8. Рівність і недискримінація як цінності права Європейського Союзу	83
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	91
Тема 9. Солідарність як фундаментальна цінність Європейського Союзу	95
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	105
Тема 10. Свобода, безпека та правосуддя як цінності Європейського Союзу	105
Список використаної та рекомендованої літератури до теми.....	113

Перелік основних скорочень

ДЄС	– Договір про Європейський Союз
ДФЄС	– Договір про функціонування Європейського Союзу
Євроатом	– Європейське співтовариство з атомної енергії
ЄЕС	– Європейське економічне співтовариство
ЄКПЛ	– Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄКРН	– Європейська комісія проти расизму та нетерпимості
ЄС	– Європейський Союз
ЄСВС	– Європейське співтовариство вугілля та сталі
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
КМ РЄ	– Комітет міністрів Ради Європи
Лісабонський договір	– Договір, що вносить зміни в установчі договори ЄС (Договір про ЄС та Договір про Європейське Співтовариство)
Маастрихський договір	– Договір про Європейський Союз у редакції 1992 р.
Ніщський договір	– Договір, що вносить зміни до уставновчих договорів ЄС (2000 р.)
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ПЄБП	– Простір свободи, безпеки та правосуддя
РЄ	– Рада Європи
СПВС	– Співробітництво в галузі правосуддя та внутрішніх справ
Хартія	– Хартія ЄС про основоположні права
ЮНЕСКО	– Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

■ Передмова

Цінності – основа усвідомленого вибору, вони визначають майбутнє, зумовлюють єдність, згуртованість суспільства та самоідентифікацію людини. Невипадково в установчих договорах Європейського Союзу закріплено, що ЄС засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, які належать до меншин. Вони є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

Україна як європейська країна поділяє спільну історію та спільні цінності з державами – членами ЄС і налаштована їх підтримувати. Зокрема, такі спільні цінності, як демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права, є ключовими елементами Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС від 27 червня 2014 р.

Навчальна дисципліна «Правові цінності Європейського Союзу» є складовою частиною комплексу дисциплін на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» студентами спеціальності 081 «Право».

Метою вивчення навчальної дисципліни є всебічне та глибоке розуміння студентами правових цінностей Європейського Союзу, механізмів їхньої реалізації та захисту, а також перспектив упровадження в українську практику.

Завдання навчальної дисципліни: сприяти глибокому розумінню студентами основної ідеї та мети ЄС – забезпечення миру, втілення цінностей ЄС та благополуччя держав-членів; сформувати у студентів ґрунтовні знання теорії та практики мультикультурності та основ-

них цінностей ЄС, у тому числі солідарності, свободи, рівності, толерантності, недискримінації, плюралізму, справедливості, демократії та верховенства права; надати студентам можливість відчувати себе частиною європейського простору та ідентифікувати себе як носія європейських цінностей; сформувати у студентів знання щодо механізмів захисту прав людини в ЄС та правозахисних механізмів Ради Європи; сприяти формуванню у студентів глибокого розуміння проблем та викликів, що стають на шляху реалізації цінностей ЄС в Україні та самому Європейському Союзу, як у правовому, так і в суспільному та політичних контекстах; сформувати у студентів уявлення про роль цінностей ЄС в євроінтеграційних процесах та гармонізації законодавства України та ЄС.

Отримані знання з навчальної дисципліни розширять базу теоретичних правових знань студентів, що стане підґрунтям для формування навичок дослідження практичних проблем у сфері міжнародних відносин, а також дозволить майбутнім спеціалістам застосовувати їх у науковій та практичній діяльності при розв'язанні фахових завдань.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен здобути такі *компетенції*: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями; здатність реалізувати свої права й обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні; здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми; здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності й досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку права, його місця в загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій; цінування та поважання різноманітності й мультикультурності; повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їхньої правової природи; знання і розуміння основ права Європейського Союзу; здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати

правові позиції; здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності; здатність до консультування з правових питань, зокрема можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації; здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їхнього правового характеру і значення.

Рекомендована література містить перелік вітчизняних і зарубіжних підручників, навчальних посібників, монографій і статей з тематики діяльності Європейського Союзу, а також посилання на нормативно-правові акти ЄС та судові рішення Суду ЄС і Європейського суду з прав людини Ради Європи.

Тема 1. Правові цінності Європейського Союзу та їхнє юридичне значення

Короткий опис: Поняття «правові цінності». Зародження і розвиток ідеї європейської інтеграції. Цінності Європейського Союзу та закріплення їх в установчих договорах. Відмінність цінностей від інститутів та правових норм. Юридичне значення правових цінностей ЄС.

Потреба в розумінні та інтегрованому усвідомленні правових цінностей Європейського Союзу зумовлена викликами, що постають перед Україною на шляху європеїзації її правової практики та виконання положень Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС від 27 червня 2014 р. Головними проблемами в цьому процесі вбачаються: необхідність докорінних змін у правовій системі, зокрема в національному законодавстві та правозастосовній практиці; недостатня обізнаність українського соціуму про зміст і значення цінностей ЄС, почасти неправильне або викривлене розуміння їх. Саме тому на сьогодні актуальним є дослідження поняття цінностей Європейського Союзу, їхнього юридичного значення, формування на цій основі загального світогляду, що виходить за рамки вітчизняної правової системи, який дозволить критично осмислити цивілізаційний вибір України та моделі правового регулювання суспільних відносин, заснованих на європейських цінностях.

Основу культури будь-якого суспільства становлять правові цінності. Вони є одним з основних інтеграційних чинників суспільства, соціальної спільноти або групи, фактором, що визначає соціокультурну ідентичність. Загальне поняття «цінність» було введено до наукового обігу німецьким філософом Р. Г. Лютце у XIX ст. Одна з можливих дефініцій цінностей є такою: це ієрархічно розташовані значення, що впорядковують для людини Всесвіт, довкілля, соціальні відносини, речі тощо. Г. Хофштеде, сучасний дослідник правових цінностей, переконаний, що цінності знаходяться на найглибшому рівні серед

важелів прийняття рішень, бо саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів та мотивацію їхніх вчинків.

Згідно з Т. Парсонсом, соціальний порядок залежить від існування загальних, визнаних усіма цінностей, які вважаються легітимними та обов'язковими, виступаючи стандартом, за допомогою якого обираються цілі дій. Невипадково в комунітарному праві цінності Європейського Союзу – це головні імперативи, орієнтири та морально-етичні начала євроінтеграції, що набули значення нормативних приписів, та, з огляду на їхню важливість, знайшли своє відображення в установчих документах ЄС. Адже надзвичайно щільна економічна інтеграція, а тим паче інтеграція з політичних питань, уможливується лише завдяки тому, що держави-члени об'єдналися навколо спільних цінностей.

Слід відмітити, що ідея об'єднання європейських держав має дуже давню історію. Два перших трактати про необхідність створення єдиної європейської християнської республіки, що дійшли до нас, були написані ще в першій чверті XIV ст. Автором одного з них був французький правник і політичний публіцист П. Дюбуа¹, інший належав великому італійському поету Д. Аліг'єрі. У подальшому спроби обґрунтування і навіть реалізації об'єднання на різних засадах і в різних конфігураціях вживалися низкою видатних представників європейської філософії, літератури, політичних діячів (М. Сьютлі, І. Бентам, В. Пейн, І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, В. Гюго та ін.).

Ідея інтеграції зміцнювалася через зовнішні загрози, духовно-культурні передумови, ідеологічні та геополітичні протистояння, економічну конкуренцію. Лише у другій половині XX ст. ці спроби набули реальних обрисів і втілилися спочатку в створення Європейських Співтовариств (Європейського співтовариства вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергетики), а потім і Європейського Союзу як особливої наднаціональної організації, що не має аналогів у світовій історії. Наріжним каменем євроінтеграції стали саме цінності,

¹ Ще в 1306 р. французький юрист П. Дюбуа запропонував створити в Європі «Християнську республіку». Ця ініціатива вважається першим проектом у рамках «європейської ідеї».

сформовані європейською цивілізацією. Будучи основою європейської ідентичності, ці цінності дозволяють тим, хто їх поділяє, вважати себе німцями, французами чи італійцями, але і європейцями, та пишатися своєю європейськістю.

Так, згідно зі ст. 2 Договору про Європейський Союз, ЄС засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, які належать до меншин. Такі цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність жінок і чоловіків. Недотримання їх однією з країн не тільки унеможлиблює їхню подальшу співпрацю, але і створює загрозу національній ідентичності інших держав-членів. Саме тому визначені в ст. 2 ДЕС цінності, що концентровано виражають спільне конституційно-правове надбання держав Західної Європи, є умовою *sine qua non* членства в ЄС (ст. 49 ДЕС) і не можуть підлягати будь-якій ревізії.

Варто зауважити, що Лісабонський договір 2007 р. змінив термінологію: замість «принципів» у контексті ч. 1 ст. 6 попередньої редакції ДЕС запроваджено «цінності» Європейського Союзу. Однак у преамбулі Договору про Європейський Союз вони, як і раніше, називаються принципами: «...Підтверджуючи свою відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод...».

Безпосередньо цінностей стосується і ст. 3 ДЕС. Вона визначає мету Європейського Союзу – підтримувати мир, свої цінності та добробут своїх народів. Згідно з положеннями Договору, ЄС надає своїм громадянам простір свободи, безпеки і правосуддя без внутрішніх кордонів, на якому забезпечено вільний рух осіб разом із належними заходами, пов'язаними з контролем на зовнішніх кордонах, притулком, імміграцією, запобіганням злочинності і боротьбою зі злочинністю, засновує внутрішній ринок. Європейський Союз функціонує заради сталого розвитку Європи, що ґрунтується на збалансованому економічному зростанні та цінній стабільності, конкурентоспроможній соціальній ринковій економіці, спрямованій на цілковиту зайнятість та соціальний прогрес, та високому рівні

захисту і дедалі кращому стані довкілля. Європейський Союз бореться проти соціального вилучення та дискримінації, підтримує соціальну справедливість та захист, рівність жінок і чоловіків, зв'язок між поколіннями, захист прав дитини.

ЄС підтримує економічну, соціальну та територіальну єдність держав-членів та солідарність між ними, поважає своє багате культурне та мовне розмаїття, забезпечує захист та подальше збагачення культурної спадщини Європи.

У своїх відносинах зі світом Європейський Союз підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захисту своїх громадян. Він підтримує мир, безпеку та сталий розвиток планети, солідарність та взаємну повагу народів, вільну справедливу торгівлю, викорінення бідності та захист прав людини, зокрема прав дитини, а також суворе дотримання і розвиток міжнародного права, зокрема дотримання принципів Статуту ООН.

Отже, стрижнем європейських цінностей виступають ліберальні фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова і соціальна держава. Будучи поєднанням ліберальних та демократичних ідей, європейські цінності позначаються як *ліберально-демократичні*. Саме останні постали в якості принципів функціонування державних і політичних інститутів сучасних європейських країн та Європейського Союзу.

Разом із тим слід відрізнити цінності від інститутів та правових норм. Цінності є глибинними смисложиттєвими орієнтаціями індивіда або груп людей, вони визначають цілі життя та переконання, можуть втілюватися в соціально-політичні рухи та інститути. Наприклад, фундаментальні права і свободи людини було втілено в конституціях європейських країн, у системі поділу законодавчої, судової та виконавчої влади, у таких демократичних інститутах, як свобода слова, організацій, вільних, таємних та прозорих виборів. Тобто інституалізація цінностей означає створення правових механізмів реалізації цінностей, а також установ, насамперед – органів влади, відповідальних за реалізацію та дотримання прав і свобод людини. Інституалізація політичних прав та свобод (передусім права на свободу висловлювання своєї думки, права на зібрання і створення політичних і громадських

організацій, права на вільні всезагальні й таємні вибори органів влади) забезпечувала участь громадян у політичному житті. Цей процес відбувався в західноєвропейському політичному просторі упродовж XIX та XX ст.: у цей час ліберальні права і свободи людей сполучалися з демократичним волевиявленням та розвитком парламентаризму, постійно розширювалося коло громадян, яким надавалося право обирати владу і бути обраними, аж поки вибори не стали всезагальними.

Інституалізація цінностей передбачає створення правових норм їхньої реалізації. Такі норми є обов'язковими для виконання, а їхня обов'язковість тримається на примусі державних інститутів (поліції, судової влади, виправних установ тощо). Невиконання або порушення правових норм викликає державні санкції. Цінності ж вільно обираються індивідами в якості своїх життєвих устремлінь, кредо і переконань та не потребують примусу з боку держави. Вони існують як внутрішній обов'язок вчиняти чесно, справедливо, достойно.

Але цінності можуть і не бути перетвореними в норми права. Це стосується насамперед моральних цінностей, які залишаються в європейському суспільстві потужним регулятором поведінки та взаємин людей. Коли ж правові норми перетворюються на цінності, це означає, що людина вчиняє не за примусом, а за внутрішнім обов'язком. У цьому випадку, як зазначав відомий німецький філософ І. Кант, зовнішній примус перетворюється на внутрішній обов'язок, а право – на мораль.

Важливим кроком до вироблення ціннісних засад Європейського Союзу стало прийняття Європейським парламентом Хартії ЄС про основоположні права 2000 р. Хартію було прийнято як рекомендаційний акт, і лише з набранням чинності Лісабонським договором у 2009 р. вона набула вищої юридичної сили у праві ЄС на рівні з установчими договорами (ст. 6 ДЄС). Прийняття цього документа було викликане необхідністю визначити спільні цінності нового політичного утворення (Європейського Союзу) й гарантувати основні права громадян уже в контексті законодавства та інститутів ЄС. У Хартії права і свободи громадян ЄС постали як цінності всіх держав – членів Євросоюзу, на яких ґрунтується діяльність його інститутів, про що зазначено у преамбулі документа: «Народи Єв-

ропи, утворюючи все більш згуртований та тісний союз, прийняли рішення будувати разом мирне майбутнє на основі спільних цінностей... Європейський Союз сприяє збереженню та розвитку цих спільних цінностей за поваги до різноманіття культур та традицій народів Європи, рівно як і до національної самобутності держав-членів та організації їхньої публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях».

Загалом до базових цінностей, визначених європейською спільнотою та зафіксованих у цьому документі, належать:

– гідність (Розділ 1): проголошується недоторканність людської гідності, необхідність її поваги та захисту, підтверджується цінність людського життя, гарантуються право на особисту недоторканність, заборона катувань та інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження чи покарання; свобода від рабства і підневільного стану;

– свобода (Розділ 2): гарантуються основні свободи, зокрема: право на свободу та безпеку, повагу до приватного та сімейного життя, захист персональних даних, право вступати в шлюб і створювати сім'ю, право на свободу думки, совісті та віросповідання, свободу вираження поглядів та право на інформацію, свободу зібрань та об'єднань, свободу мистецтва і науки, право на освіту, свободу підприємництва, право власності, право на притулок, на захист у разі видворення, висилки чи екстрадиції;

– рівність (Розділ 3): забезпечується рівність людей перед законом, заборона дискримінації, культурне, релігійне і лінгвістичне розмаїття, рівність чоловіка та жінки, права дитини, права літніх людей, інтеграція непрацездатних осіб;

– солідарність (Розділ 4): гарантуються права солідарності, у тому числі соціальна безпека, охорона здоров'я, захист навколишнього середовища і споживачів тощо;

– права громадян (Розділ 5): закріплюється право кожного громадянина ЄС голосувати і балотуватися на виборах до Європейського парламенту або на муніципальних виборах, право доступу до документів, право на звернення з петицією, свободу пересування і вибору місця проживання, дипломатичний та консульський захист;

– правосуддя (Розділ 6): закріплюються не стільки права, скільки гарантії прав особистості, переважно в рамках кримінального процесу: право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд, право на захист, урахування принципів законності і пропорційності кримінального правопорушення та покарання, право не бути засудженим чи покараним двічі за те саме кримінальне правопорушення.

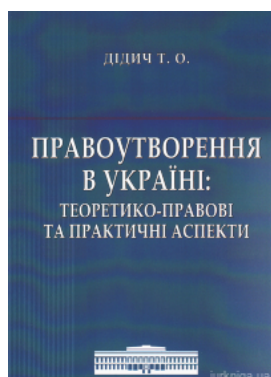
Щодо юридичного (правового) значення цінностей, на яких засновано ЄС, слід відзначити наступне:

по-перше, членство в ЄС може бути надано лише тій державі, яка ставиться з повагою та дотримується цінностей, на яких ґрунтується ЄС, так званий перший політичний критерій (ч. 1 ст. 49 ДЄС). Цей критерій був доданий Амстердамським договором 1997 р. Але ще в квітні 1978 р. Європейська Рада проголосила, що «повага і дотримання представницької демократії та прав людини в кожній з держав-членів становлять суттєві елементи членства у Співтовариствах»;

по-друге, якщо буде встановлено наявність постійного та істотного порушення державою-членом зазначених у ст. 2 ДЄС цінностей, Рада ЄС може застосувати спеціальну процедуру притягнення до відповідальності за ст. 7 ДЄС за її внутрішню і/або зовнішню політику, несумісну з основними цінностями Союзу. Як результат Рада, діючи кваліфікованою більшістю, має право призупинити певні права відповідної держави-члена, що випливають із застосування установчих договорів, включаючи право голосу представника уряду країни-члена в Раді (ст. 7 ДЄС). Таким чином, подібне рішення практично є рівнозначним тимчасовому виключенню зі складу членів ЄС – призупиненню членства.

Уперше процедура притягнення до відповідальності на підставі ст. 7 ДЄС була ініційована Європейською комісією щодо Польщі 20 грудня 2017 р. Комісія заявила про невідповідність 13 законів, прийнятих польським Сеймом із питань судової реформи, до правових цінностей верховенства права і солідарності. Центральним елементом реформи стало створення в 2018 р. дисциплінарної палати Верховного суду Польщі, яка отримала право звільнити будь-якого суддю чи прокурора. Критики реформи вважають, що такий орган може використовуватися владою для покарання суддів за неугідні рішення.

Книги, які можуть вас зацікавити

Правоутворення в
Україні:
теоретико-правові та
практичні аспекти

Публічне право: сучасні
доктрини в судовій та
правозастосовній
практиці

Теорія
адміністративного
права. Генеза в умовах
трансформації
громадянського
суспільства

Перейти до галузі права
Європейське право

[Перейти на сайт](#) →